

HEGLOVSKÝ KONGRES V SALZBURGU

Iste nie náhodou sa prekrásny starobyľý Salzburg stal v dňoch 6.—12. septembra 1964 dejiskom V. medzinárodného kongresu Heglovej spoločnosti. Mesto známe svojimi prírodnými krásami, historickými a umelecko-kultúrnymi pamiatkami, mesto W. A. Mozarta a slávnych festivalov bolo vhodným rámcom pre podujatie, ktorého ústrednou témou boli otázky estetiky a umenia. Pre V. medzinárodný kongres Heglovej spoločnosti určil totiž prípravný výbor už na svojom IV. kongrese v Ženeve (roku 1962) tému: Heglova estetika. Tento príťažlivý problém privolať do Salzburgu naozaj pekný počet estetikov a filozofov z rozličných európskych krajín.

Treba azda pre orientáciu čitateľa povedať, že Heglova spoločnosť je združenie poväčšinou pokrokovovo orientovaných filozofických pracovníkov. Jej výkonným tajomníkom je dr. W. Beyer v Mníchove a predsedom prof. A. Massolo z Pisy. V Heglovej spoločnosti majú významné zastúpenie a vplyv marxisti. Ba tí, čo sledujú jej predchádzajúci vývin a minulé kongresy, konštatujú sústavné vzrastanie tohto vplyvu.

Objektívne tvorili aj na tomto kongrese prevahu marxisti a s marxizmom sympatizujúci filozofi. Rovnako všetky kvalitné referáty — a to aj referáty západných filozofov — boli v rozhodujúcej miere tvorivou aplikáciou vedeckej marxistickej metódy. (Žiaľ, musíme hneď na začiatku konštatovať, že to neboli vždy referáty filozofov zo socialistických krajín, ktorých ambíciou by bola vysoká odborná úroveň a nové teoretické výboje. Pri počúvaní mnohých „oficiálnych marxistických prejavov“ musel človek opäť pociťovať, ako hlboko podlomilo vývoj a schopnosť časti tejto filozofie stalinské obdobie dogmatizmu a vulgarizácie. Ako ťažko je prejsť od všeobecných, širokých a ľahkoosvojiteľných konštatácií k prácnym analýzám, od deklarovania marxistického vzťahu ku skutočnosti k práci na dialektickomaterialistickom poznaní a pochopení skutočnosti.)

Azda aj preto sa požiadavka vedeckej tvorivosti pociťovala na tomto kongrese tak nalichavo, že išlo o problémy estetiky a umenia. Tieto otázky sa dostávajú dnes v teoretických a kultúrnych kruhoch na celom svete značne do popredia. Zvýšená účasť umenia v živote moderného človeka a pritom zložitost' vývinových ciest moderného umenia priamo nútia teoretikov k objasňovaniu fenoménov umenia a k rozpracúvaniu rôznych aspektov vedy o umení. Už dávno však nestačí na zodpovedanie týchto otázok všeobecná filozofická príprava a estetika — ako pred ňou i ostatné kedysi filozofické disciplíny (psychológia, logika atď.) — stala sa samostatnou vedou.

Na druhej strane, ak sa estetika bude aj naďalej ako veda, zostáva filozofia pre ňu aj naďalej inštruktívna nielen vo všeobecných metodologických otázkach, ale poskytuje jej mnoho podnetov (historických i zo súčasného vývoja) i pri rozpracovaní špecifických estetických pojmov, kategórií atď. V tomto zmysle mohol byť výber témy salzburského kongresu Heglova estetika nesporne stimulatívny. Nielen preto, že v Heglovom monumentálnom systéme má estetika dôležité miesto, ale najmä preto, že protitrečivosť Heglových náhľadov umožňuje v otázkach umenia rôzne interpretácie a aplikácie aj vzhľadom

na aktuálne problémy. Ako sa ukázalo aj na kongrese, považujú mnohí filozofi Hegla za otca vedeckej estetiky a realistickej koncepcie umenia (napr. stanovisko referátu *Dialektická metóda a Heglova estetika* od M. Dynnika). Póďla iných Hegel nebol v umení a estetike odborníkom, ale mnohé jeho náhľady majú hodnotu pre určité špecifické problémy. (Například Gisèle Brelet v svojom referáte *Hegel a moderná hudba* ukazovala, že Heglovo poňatie tónu ako čistého časového bytia a identity tónu a hudby nadřza avantgardnej hudbe, ba je pre řu priamo normatívne.) Ďalší názor reprezentovaný v podstate stanoviskom referátov E. Fischera *Budúcnosť umenia* a M. Várossa *Kategória spredmetnenia a moderné umenie*), značne kritický a odmietavý, pokiaľ ide o všeobecné Heglove závery na margo estetiky a umenia, zdôrazňoval významnosť metódy a niektorých základných objavných pojmov jeho filozofie (sebavyjadrenie, spredmetnenie, odcudzenie) pre pochopenie a vysvetlenie vývinu novej umeleckej praxe a problémov moderného umenia.

K tomuto rozptylu názorov týkajúcich sa predovšetkým špecifických problémov estetických pristupovali ďalej rozdielnosť priamo v svetonázorovej a ideologickej interpretácii Hegla. Početne nie veľká, ale vyhranená skupina kresťanských hegelianov tvorila vytrvalú opozíciu nielen voči marxistom, ale i voči všetkým ľavo, materialisticky a ateisticky orientovaným účastníkom kongresu.

Poriadatelia predvídavo počítali s touto situáciou. Ako zdôraznil v otváracom prejave už spomenutý W. Beyer, chceli dať kongresu vedome široký rámec, aby umožnili tvorivý dialóg rôznych názorových pozícií a široký záber problematiky, konvergujúcej k téme Heglova estetika. Slávnosťný referát Jeana Hyppolita (*Tragické a racionálne v Heglovej filozofii*) vychádzal priamo programovo z myšlienky, že zmysel štúdia Heglovej filozofie nespočívá iba v jej historickom a imanentne filozofickom traktovaní. Skôr ho treba hľadať v zužitkovaní podnetov, ktoré z Hegla vyplývajú „na margo premien ľudstva, stávajúceho sa univerzálnym, i keď vnútorne rozorvaným fenoménom“.

V zmysle týchto prejavov očakávali sme však od kongresu viac: viac aktuálnosti a súčasnosti v prístupe k Heglovmu dedičstvu i viac sústredenosti na samotné otázky estetiky. Priebeh kongresu, na ktorom odznelo okolo 38 referátov, preukazoval od prvého dňa určitú divergenciu od hlavnej témy a skôr tendenciu k interpretačnej a komentárovej ferme referátov než k príspevkom nastoľujúcim a rozpracúvajúcim podnety. Mnohé referáty dotýkali sa problémov estetiky iba okrajovo, iné rozoberali príliš špecifické otázky; občas vznikala dojem, že ide o prehľad toho, na čom ten-ktorý filozof v súvislosti s Heglom pracuje alebo pracoval, a nie o príspevky k vybranej téme — estetike.

Zhruba sa kongresové rokovanie dotýkalo niekoľkých problémových okruhov. K úzko odborným otázkam sa radili referáty z okruhu filozofie hudby a filozofie jazyka. Prvé (napr. *Hudobné myslenie, Procesnosť hudby* atď.) vychádzali síce z niektorých Heglových estetických náhľadov na podstatu a povahu hudby (kategória času v hudbe, hudba ako emanácia čistej subjektivity atď.), ale vyúsťovali napospol do rámca interných muzikologických problémov. Zo skupiny druhých (*Jazyk ako znak, Idealizmus a filozofia jazyka* atď.) najväčšiu pozornosť vzbudil referát profesora heidelberskej univerzity K. Löwitha *Jazyk ako znak*. Podal jednak historický prehľad filozofických teórií o povahe jazyka od Platóna po Heideggera (s prihľadáním na osciláciu medzi ponímaním jazyka ako odrazu predmetu a ako vymeniteľného znaku), jednak urobil hlbokú analýzu Heglovo poňatia jazyka. Vyzdvihol — so zmyslom pre materialistickú analýzu — Heglov pokus vysvetliť jazyk ako fenomén ľudského pôvodu, spätý s myslením a duchovnou aktivitou človeka. Pomocou reči a práce rozbíjal človek mlčanie prírody, uzavretosť prírodných vecí. Pomocou reči poznáva človek (aj keď len ako nástroj ducha!) veci: slovo sprostredkuje viac, ako je obsiahnuté v jeho zmyslovej podstate. Slovo teda nie je iba odrazom a vymeniteľným znakom je to logos, výrok, v istom zmysle vec sama. Toto ontologizujúce

vyústenie však Löwith neprijíma. V jeho kritike Hegla ozvala sa opäť materialistická kritika tejto filozofie a stotožnenie sa s pozíciou, na ktorej prekonal Hegla Marx.

Škoda len, že K. Löwith a J. Hyppolite ako najvýznamnejšie postavy toho kongresu (najmä keď G. Lukács, T. Adorno a T. Pavlov svoju účasť odriekli) nehovorili priamo k otázkam estetiky.

Iná tematická skupina — z hľadiska špecifických estetických problémov taktiež do určitej miery okrajová — objasňovala otázku vplyvu hegelianizmu v epoche nemeckého idealizmu (vzťahy Schiller a Hegel, Schelling a Hegel, Herder a Hegel) a otázku pôsobnosti Heglovej filozofie v iných, najmä slovanských kultúrach. Tu odzneli napr. referáty Borisa Ziberla (Lubľana) *Heglov vplyv na slovinské básnictvo*, A. Maslina (Moskva) *Progresívne ruské estetické myslenie 19. storočia vo vzťahu k Heglovi*, E. Várossovej *Hegel a slovenský romantizmus*, Cagina (Leningrad) *Plechanovova kritika Hegla*.

Referáty s vlastnou estetickou problematikou diferencovali sa tiež na rozpravy o podstatných a metodických problémoch a o špeciálnych problémoch Heglovej estetiky. V rade prvých vystúpil podnetný Š. Morawski (Varšava). V referáte *Heglovo poňatie zániku umenia* poukázal na rozbere Hegľovho náhľadu o rozklade a zániku umenia, že filozof nepochopil mnoho z nového, čo priniesla umelecká prax jeho doby (Delacroix, Byron, Shellej, Puškin, Heine atď.). Oproti Heglovej absolutistickej pozícii v otázkach umenia pokladá za vyšší a vedeckejší spôsob konkrétne historicky chápaný prístup k umeniu. V podobnej línii pokračoval Jacques d'Hondt (Poitiers), ktorého zaujímavý referát *Umenie — náboženstvo* sústredil sa predovšetkým na otázku „smrti a života“ umenia. V Heglovej nostalgii za gréckym umením vidí prvok neschopnosti porozumieť dialektiku toho, že umenie historicky minulé neodvratne neumiera, ale zachováva si svoju estetickú hodnotu („charme“) i pre budúce pokolenie. Pravda, každá doba má svoje vlastné estetické a životné hľadiská, ktoré spôsobujú, že nové pokolenie obdarúva staré umenie vždy novým, súčasným a aktuálnym obsahom.

Dosť osobitným, i keď na škodu veci improvizovaným, bolo vystúpenie R. Assunta (Rím). Nastolil otázku vývinu a dialektiky v umení. V umení niet podľa neho dialektiky, niet progresu. Vývin platí iba vo filozofii, v poznaní. Úlohou filozofie je vysvetľovať umenie a jeho dejiny, ale musí si uvedomiť, že konkrétne umelecké dielo je buď dobré, alebo zlé a ani najlepšie myšlienky a úmysly autorove nemôžu zachrániť dielo, ak je umelecky priemerné.

V diskusií k tomuto referátu hovoril opäť M. Dynnik, ktorý zdôraznil, že umenie nemožno vysvetliť len z neho samého, ale iba z dialektiky vývinu vôbec a spoločnosti zvlášť. Aj v našej dobe existuje niekoľko umení navzájom protirečivých, ktoré možno pochopiť iba v súvislosti so spoločenskou dialektikou a na pozadí rôznosti názorov na umenie. Obsahovú, ideovú stránku umenia vyzdvihol aj referát M. Mitina *Heglova estetika a súčasnosť*, zahrotený ostro proti modernému umeniu. Málo vecné argumenty v polemickej časti a všeobecne známe konštatácie na margo Heglovej filozofie nevzbudili však priaznivý ohlas k tomuto referátu.

Kultivovaný a na vysokej odbornej úrovni koncipovaný bol príspevok J. Patočku *K vývinu Heglovej estetiky*. Pokúsil sa o systematický — aj keď pochopiteľne náčrtový — výklad Hegľovho poňatia umenia a jeho historickej periodizácie: *symbolické umenie*, (predpríprava absolútneho umeleckého diela, Egypt), *klasické*, dokonalé umenie, jednota ducha a zmyslov, umenie ako zrkadlo absolútneho ducha — Grécko) a *romantické umenie* (rozklad a zánik umenia). Ukázal, ako je Hegel v týchto otázkach závislý od svojej koncepcie absolútneho ducha a ústredných pojmov svojej filozofie — slobody a pravdy. Umenie má byť jednotou krásy a pravdy (pravda nie v banálne napodobivom zmysle slova), no vnímanie krásna je podmienené pojmom slobody. Tam, kde niet možnosti

umenia ako liberálneho aktu, nemôže dôjsť v umeleckom diele k opravdivej jednote pravdy a krásny.

Problematiku moderného umenia vo vzťahu k Heglovej estetike nastolilo niekoľko referátov. Kritikou Heglovho „ideálneho realizmu“ sa zaoberal M. Rossi (Messina), horliaci za moderný tzv. „kooperatívny realizmus“. Hegel poukázal na mnohé protiklady, existujúce v umení, no protihistoricky a protidialekticky sa nazdal, že tieto protiklady (napr. rozpor obsahu a výrazu) privodia smrť umenia. Ako vzor umelca, ktorého umelecký prejav prekonáva „operatívne“ heglóvské protiklady, kládol Rossi Bertholda Brechta. Žiaľ, tento referát bol miestami pojmové hmlistý, takže neposkytoval dosť jasne obraz o tom, čo autor chcel povedať.

K referátom s objektívne najživším ohlasom a možnosťami diskusie patrili: *Kategória spredmetnenia a moderné umenie* (M. Váross) a *Budúcnosť umenia* (E. Fischer). Autor prvého referátu poukázal na inštruktívnosť heglóvského pojmu spredmetnenia pre estetiku, ktorá si kladie otázku o pôvode a podstate umeleckého prejavu a mnohých dnešných, zdanlivo — z hľadiska klasickej teórie umenia a gnozeologizujúcej teórie odrazu v umení — neutriediteľných javov a prejavov moderného umenia. Vychádzal pritom zo samej Heglovej estetiky, ktorá pojem spredmetnenia nenastoluje iba na rovine uskutočňovania sa absolútneho ducha, ako sa to tradične chápe, ale zdôrazňuje ho i na rovine subjektívneho ducha a v individuálnej tvorivej praxi človeka. Práve tu, v Heglovej myšlienke, že umenie pramení vo všeobecnej potrebe človeka ako aktívneho vedomia konať zo seba a pre seba, v potrebe zvonkajškovať a zdvojsť sa, spoznávať sa vo výsledkoch svojej práce, ktorými zbavuje svet nevládnej cudzoty a poludštuje ho svojimi vlastnými výtvarmi, vidí autor aktuálny význam Hegla pre súčasné estetické teórie. Konkrétizácia otázky, čo špecifické charakterizuje umeleckú formu spredmetňovania voči iným mnohotvárnym formám tvorivej aktivity človeka, dostal sa autor do centra páľčivého problému estetickej funkcie umenia, zmeny a zložitosti jeho výrazných foriem v spoločensko-historickom vývine. Teoretický výklad doložil príkladmi z dejín výtvarného umenia.

Priamo organicky nadväzoval na tento referát v svojom príťažlivom vystúpení E. Fischer. Vychádzal rovnako z myšlienky, že Heglov estetický systém je pre nás mŕtvý a jeho úvahy o zániku umenia sú hlboko mylné. Živý a pravdivý je však Heglov postreh, ktorý nastolil predchádzajúci referát. Človek od počiatku a kým len bude človekom má potrebu tvoriť, zdvojsť sa a spoznávať sa vo výsledkoch svojej práce. Zvonkajškovanie sa prehlbuje, rozvíja svoje sily, uskutočňuje seba. Umenie, ktoré chce sprostredkovať človeka ako totum je najdokonalejšou formou sebauskutočňovania človeka. Delba práce spravila človeka fragmentárnym, umenie nám dáva možnosť scelovať sa do ľudskosti. Človek, oslobodzujúci sa čím ďalej, tým viac od materiálnych starostí, ešte naliehavejšie pociťuje svoju konečnosť a fragmentárnosť, ale i potrebu nekonečnosti a celistvosti. Umenie nemá dôvod zániku. Tak ako nebude konečného stavu ľudstva, nebude ani koniec umenia. Krízy v umení sú javy historické. Hovoriť o impotencii dnešného umenia je možné len v súvislosti s koncom určitej epochy, keď sa vyžíva naturalizmus.

Bystré, duchaplné a chápujúce výroky na margo moderného umenia vyústili do dvoch záverov. Vo vzťahu ku konzumentom je moderné umenie aktivizujúcim faktorom. Jeho vnímanie vyžaduje „čin“, a nie pasívne „dívanie sa“ (umenie nie je Abbild, ale Sinnbild). Od umeleckej teórie a kritiky vyžaduje ústupok z pozícií dogmatizmu na oboch stranách (u l'art pour l'artistov i u tendencistov). Ideológie vždy budú formulovať svoje požiadavky na umenie; Teória však musí ukázať, že umelecký čin nie je normovateľný žiadnym „musí alebo smie“. Ba jediné nebezpečenstvo pre zánik umenia by bolo osvojiť si hľadisko takého ideologického boja, ktorý smeruje k roztrhnutiu nášho predsa len jednotného sveta.

Ako historik filozofie nechcem sa vystaviť ódiu diletanstva v estetike a hodnotiť meritum špecificky estetických referátov. Pokúsila som sa iba v krátkosti (naozaj v krátkosti vzhľadom na celotýždenné trvanie kongresu) zaznamenať hlavné myšlienky tých, ktoré ma teoreticky zaujali.

Jednak pri sumovaní všetkých počutých prejavov a diskusií, nemôžem sa ubrániť určitým hodnotiacim otázkam. Využila sa príležitosť kongresu o Heglovej estetike na nastolenie a rozdiskutovanie základných estetických otázok, ktoré sú dnes páľčivé? Nazdávam sa, že napriek všeličomu zaujímavému, čo tu odznelo, príležitosť sa plne nevyužila. Iba posledné spomenuté referáty a diskusie k nim čiastočne nastolili niekoľko problémov, v ktorých bolo výrazné aktuálne zameranie a snaha po objasnení eminentných otázok vedeckej estetiky. Najzávažnejšia sa formulovala v kontraverzii stanovísk, či je estetika veda normatívna a či axiologická. Podľa M. Dynnika kongres o Heglovej estetike stavia otázku: je Hegel za realistické a či abstraktné umenie. Všetky marxistické analýzy Hegla sa vraj majú zhodnúť na tom, že je za realistické umenie. (Normatívnosť Heglovej estetiky zdôrazňujú však paradoxne aj konzervatívni hegeliáni, zástancovia ideálneho realizmu). Stanovisko Fischerovo a Városovo smerovalo k poňatiu estetiky ako vedy, ktorej úlohou nie je stanovovať estetické normy, ale študovať a objasňovať podstatu estetická, zákonitosti vývinu v umení na pozadí meniacich sa ideovo estetických a výrazových systémov. Estetika sa tým nevzdáva hodnotiacich kritérií, ale vypracúva ich seriózne, v zhode s materiálom a vedeckou metodológiou. A tak kongres nakoniec ukázal závažnú vec, že aj marxisti môžu a majú navzájom diskutovať, ak sa má rozvíjať estetika ako veda.

E. Városová

KURZ MARXISTICKEJ SOCIOLOGIE

V Bratislave sa 18. septembra 1964 začal kurz marxistickej sociológie. Organizovala ho Slovenská sociologická spoločnosť v spolupráci so Slovenským výborom Spoločnosti pre šírenie politických a vedeckých poznatkov.

Slovenská sociologická spoločnosť pristúpila k zorganizovaniu kurzu pod tlakom spoločenskej požiadavky urýchleného rozvoja sociológie, pričom vychádzala zo skutočnosti, že viaceré spoločenské inštitúcie začínajú uskutočňovať výskumy sociologického charakteru. Za tejto situácie sa veľmi výrazne prejavuje nedostatok odborne pripravených kádrov, schopných uskutočňovať výskumy na patričnej úrovni.

V porovnaní s ostatnými spoločenskými vedami dogmatizmus postihol sociológiu ešte krutejšie: kým v ostatných spoločenskovedných disciplínach poznanie deformoval a obmedzoval, sociológia sa vôbec nemohla rozvíjať, a pochopiteľne v tejto disciplíne sa neuskutočňovala žiadna príprava odborníkov. Dnes, keď sociológia opäť získava spoločenskú dôveru, keď sa všeobecne začína uznávať, že je organickou súčasťou marxizmu-leninizmu, dôležitou tak pre ďalší rozvoj jeho teórie, ako aj pre spoločenskú prax, keď sa až neočakávane rýchle množia požiadavky na skúmanie tých či oných, významných i menej významných javov, musíme využívať všetky vhodné spôsoby, ktoré umožnia aspoň zmierňovať nedostatok kvalifikovaných sociologických pracovníkov. Pritom, pravda, nemožno púšťať zo zreteľa, že kurzy ani žiadne podobné školenia nemôžu nahradiť sústavnú vysokoškolskú prípravu sociológov, ktorá je — okrem iných — nevyhnutným predpokladom toho, aby sa sociológia stala u nás v priebehu budúcich 10—15 rokov zrelou, ozaj platnou spoločenskovednou disciplínou. Akékoľvek ilúzie o možnostiach, resp. schopnostiach sociológie za daného stavu prípravy odborných kádrov by mohli spôsobiť iba škodu.

V týchto širších súvislostiach treba posudzovať aj bratislavský kurz sociológie.

Jeho ciele sú pomerne skromné: sprostredkovať pracovníkom rozličných odborov, ktorí